

FETHİYE-KAYAKÖY AŞAĞI KİLİSE-PANAYİA PİRGİOTİSSA KİLİSESİ VE YUKARI KİLİSE- TAXİARHİS KİLİSESİ SÜSLEME PROGRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Zübeyde KORKMAZ
Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye
zbydekrkmaz@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-3037-0072>

Tuğba BATUHAN TEKİN
Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye
tugbabatuhan@artuklu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0045-4304>

<i>Atıf</i>	KORKMAZ, Z.; BATUHAN TEKİN, T. (2026), FETHİYE-KAYAKÖY AŞAĞI KİLİSE-PANAYİA PİRGİOTİSSA KİLİSESİ VE YUKARI KİLİSE-TAXİARHİS KİLİSESİ SÜSLEME PROGRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ. <i>İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 18(1), 147-191.
-------------	---

Geri Çekme Bildirimi: FETHİYE-KAYAKÖY, AŞAĞI KİLİSE-PANAYİA PİRGİOTİSSA KİLİSESİ VE YUKARI KİLİSE-TAXİARHİS KİLİSESİ, SÜSLEME PROGRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ başlıklı makale İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 18 Sayı 1'de yayımlanmış olup etik uyumsuzluk nedeniyle editöryal kararlar geri çekilmiştir. Makale kaydı, bilimsel kayıtların şeffaflığı gereği bu bildirimle birlikte erişimde tutulmaktadır.

Retraction Notice: The article titled FETHİYE-KAYAKÖY LOWER CHURCH-PANAYİA PİRGİOTİSSA CHURCH AND UPPER CHURCH-TAXİARHİS CHURCH EVALUATION OF DECORATION PROGRAMS was published in Istanbul Aydın University Journal of Social Sciences, Volume 18, Issue 1. It has been retracted by editorial decision due to an ethical dispute. In the interest of transparency in the scholarly record, the article record is kept accessible together with this notice.

ÖZ

18. ve 19. yüzyıl Geç Osmanlı döneminde, Batılılaşmanın etkisiyle eklektik (karma) stilde kamusal, sivil ve dini yapılar yapılmıştır. 19. yüzyıl ikinci yarısında farklı plan tiplerinde eklektik stilde Rum Ortodoks kiliseleri de inşa edilmiştir. Bu çalışmada, Muğla'nın Fethiye ilçesine bağlı Kayaköy

* Bu makale, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde Prof. Dr. Ayşe Aydın danışmanlığında Zübeyde Korkmaz tarafından gerçekleştirilen "Fethiye /Kayaköy Aşağı ve Yukarı Kilise" başlıklı lisans bitirme tezinden geliştirilerek yazılmıştır.

Araştırma Makalesi-Bu makale iThenticate programıyla kontrol edilmiştir.

Copyright © İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Aşağı Kilise'nin (Panayia Piriçiotissa Kilisesi) ve Yukarı Kilise'nin (Taxiarhis Kilisesi) süsleme programları ele alınmaktadır. Kiliselerin avlu, cephe ve iç mekânları incelendiğinde; çakıl taşı mozaik, alçı ve kalem işi süsleme teknikleriyle bezeli oldukları görülmüştür. Kiliselerin süslemelerinin eklektik stil oluşturması, 19. yüzyıl ikinci yarısında inşa edilmiş Rum Ortodoks kiliselerinin dönem içinde benzer süsleme programları kullanılarak ele alındıklarını göstermektedir. Çalışmada son olarak kiliseler, Balıkesir, İzmir, Aydın, Isparta, Burdur ve Antalya şehirlerindeki örnekler ile Sakız Adası, Tilos Adası ve Rodos Adası'ndaki örneklerle karşılaştırılarak sonuca bağlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Geç Osmanlı Dönemi Kiliseleri, Çakıl Taşı Mozaik, Alçı ve Kalem İş Süsleme, Eklektik Stil.*

FETHIYE-KAYAKÖY LOWER CHURCH- PANAYIA PIRGIYOTSSA CHURCH AND UPPER CHURCH-TAXIARHIS CHURCH EVALUATION OF DECORATION PROGRAMS

ABSTRACT

During the late Ottoman period in the 18th and 19th centuries, public, civic, and religious buildings were constructed in eclectic (mixed) styles under the influence of Westernization. In the second half of the 19th century, Greek Orthodox churches of various plan types were also constructed in an eclectic style. This study examines the ornamentation programs of the Lower Church (Panayia Piriçiotissa) and the Upper Church (Taxiarchis) in Kayaköy, located in the Fethiye district of Muğla. This study examines the ornamentation programs of the Lower Church (Panayia Piriçiotissa) and the Upper Church (Taxiarchis) in Kayaköy, located in the Fethiye district of Muğla. An examination of the courtyards, facades, and interiors of the churches revealed that they were decorated using pebble mosaic, plaster, and hand-painted decoration techniques. The eclectic style of the churches decorations indicates that the Greek Orthodox churches built in the second half of the 19th century were treated with similar decoration programs during that period. Finally, the study concluded by comparing the Lower and Upper Churches with examples from the cities of Balıkesir, İzmir, Aydın, Isparta, Burdur, and Antalya, as well as from the islands of Chios, Tilos, and Rhodes.

Keywords: *Late Ottoman Period Churches, Pebble Mosaic, Plaster and Hand-Painted Ornaments, Eclectic Style.*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılda, Batılı devletlerle kurduğu siyasi ve kültürel ilişkiler, sanat alanında yeni üslupların tanınmasını sağlamıştır. Batı sanatına özgü ifade biçimleri yeni bir ifade ve biçim olarak benimsenmiş, bu durum özellikle mimari ve iç mekân dekorasyonlarında etkili olmuş ve 19. yy. sonlarına kadar devam eden bu süreç literatürde *Batılılaşma Dönemi* olarak tanımlanmıştır. Türk sanatında, Batı sanatında geçiş döneminin ardından Türk Barok etkileri görülmeye başlanmıştır. Adını kusursuz olmayan incilerden (*barroco*) alan Barok sanatı, Rönesans'ın denge ve mükemmeliyetçi unsurlarından uzak olup, hareketliliği esas alan dalgalı hatlar, abartılı hacim, eğri çizgiler, uçan melek figürleri, yüksek kabartmalı silmeler, yaprak ve dallar ile oval madalyondan oluşan bezemeleriyle dikkat çeker (Dickerson, 2018, s. 177; Atasoy, 1992, s. 81; Germaner, 1997, s. 195). Bu sanat anlayışı, 18. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı sanatında da etkili olmuş ve yerel üsluplarla birleşerek *Türk Baroğu* olarak tanımlanan özgün bir yorumla karşımıza çıkmıştır. *Türk Baroğu*, yaklaşık 1740'tan II. Mahmud dönemine kadar etkisini sürdürmüştür; bu süreçte Barok formlar, Osmanlı mimari süsleme repertuarına adapte edilmiştir (Eyice, 1981, s. 165). 18. yüzyıl ortalarında barok tarzda yapılar oluşturularak rokoko (*rocaille*) stilinde süslemeler kullanılmıştır (Dickerson, 2018, s. 196; Aydın, 2017, s. 163, 164). 18. yüzyılda yayılım gösteren rokokoda, altın yıldızın hâkim olduğu iç mekân bezemeleri, kıvrımlar ve kabartmalar (Eyice, 2002, s. 467), asimetrik motifler, *S* ve *C* kıvrımları anımsatan bezemeler (Rona, 1997, s. 1567), akanthus yaprağı veya deniz kabuğu motifleriyle taçlanan boyama kemerler ve İyon/korint başlıklı sütunlar, birbirine geçmiş bahar dalları, çiçek buketleri, püsküllü perde motifleri, manzaralar ve natürmort kompozisyonlar hâkimdir (Renda, 1985, s. 1531).

18. yüzyılda Osmanlı sanatında Barok ve Rokoko etkileri görülürken, aynı dönemin sonlarında Batı Avrupa'da Neo-Klasik sanat anlayışı hâkimiyet kazanmaya başlamış bu akım, Napolyon İmparatorluğu ve bütün Batı ülkelerinde etkili olmuştur. Ana hatlarını İlk Çağ'ın Antik Yunan-Roma sanatlarından alan ve Napolyon dönemine özgü olduğundan *Empire* olarak anılan bu yeni sanat, Amerika'da *Georgian*, İngiltere'de ise *Victorian* olarak isimlendirilmiştir. Osmanlı'da *Tanzimat Üslubu* olarak adlandırılan bu sanat anlayışı, III. Selim Dönemi'nde ortaya çıkmış, II. Mahmud Dönemi'nde yaygınlaşmış ve 19. yüzyıl boyunca devletin resmî sanat anlayışı olarak benimsenerek uygulanmaya devam etmiştir (Eyice, 1992, s. 171; Eyice, 1981, s. 174, 175). Türk Sanatında, 19. yüzyıl ikinci

yarısından itibaren Avrupa kökenli Barok, Rokoko, Ampir ve Neo-Gotik sanat akımlarının unsurlarını harmanlayan eklektik (karma) bir üslup özellikle mimaride çokça kullanır hale gelmiştir. Yapılar çoğunlukla Yeni Klasik tarzda cephelerle şekillendirilmiş; Antik dönem estetiğine dayanan bezeme repertuarı ve simetrik düzenlemeler, sayesinde mimaride denge, uyum ve klasik ahenk ön plana çıkarılmıştır (Eyice, 1981, s. 163, 164; Aydın, 2017, s. 164, 165).

Osmanlı döneminde, kamu ve sivil binaların yanı sıra dini yapılarda da kullanılan eklektik (karma) üslup, 19. yüzyılın ikinci yarısında farklı plan tiplerinde inşa edilen Rum Ortodoks kiliselerinde de kendini göstermiştir (Aydın, 2017, s. 164). Cephe düzeni ve iç mekân bezemesinde Batı etkileri görülen bu kiliselerde, plan olarak daha çok Orta Çağ dönemi kiliseleri temel alınmış ve iç mekânlarda ise alçı süslemeler, korint başlıklar ve plaster başlıklar, tavan göbekleri ya da kartuşlar gibi dekoratif unsurlar kullanılarak Barok ve Yeni Klasik tarzların izleri yansıtılmıştır (Aydın, 2017, s. 164, 165). Bu makalede, Neo Klasik sanatın eklektik üslubundaki kiliselerinden olan, Kayaköy'ün -eski adı *Elviz* veya *Levissi*- Aşağı ve Yukarı Kilise'nin plan, cephe ve süsleme programı irdelenmiştir (Karaca, 2013, s. 28). Kiliselerin içinde barındırdığı tarih sırasına göre planı, avlusu, cephesi ve iç mekânı anlatılarak süsleme programları aktarılmıştır. Fügen İlter'in (1991) yayınlamış olduğu makale temel alınmış, güncel makaleler analiz edilmiş ve süsleme programlarının yüzeysel aktarıldığı fark edilmiş bu çalışmayla daha detaylı ele alınması hedeflenmiştir. Tespit edilen bu eksikliklerin tüm detaylarıyla ele alınarak aktarılması bu çalışmanın temel amacını teşkil etmiştir. Yapıların eklektik üslupta yapılmış olan süslemeleri analiz edilmiş, kendi içlerinde karşılaştırmaları yapılmış, kiliselerin bezeme programlarından hareket edilerek farklı kiliselerle de karşılaştırmaları yapılarak üslup ve biçimlendirme esaslarıyla ilgili net bir sonuç ortaya konulmaya çalışılmıştır.

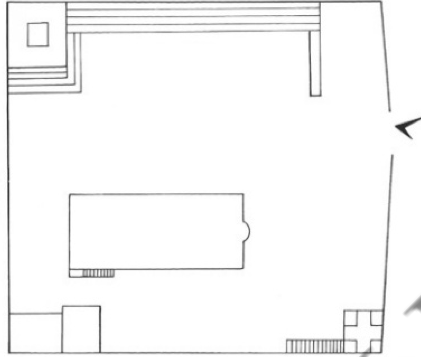
FETHİYE- KAYAKÖY KİLİSELERİ

Panayia Piriçiotissa Kilisesi- Aşağı Kilise

Kilise, Güney Ege'deki Rumların barındığı en büyük ve en eskisi olan Kayaköy'ün (eski adıyla Levissi) batısında, duvarlarla çevrili büyük bir avlu içerisinde (bkz. Şekil 1) yer almaktadır (Ovalı, 2009, s. 189). Kilisenin 1960'lara kadar cami olarak kullanılması, korunarak günümüze ulaşmasında önemli rol oynamıştır (Bozyiğit ve Tapur, 2010, s. 378). Kiliseye, doğuda yükselteli bir avlu kapısından ulaşılmaktadır.

Şekil 1.

Panayia Pirgiotissa Kilisesi'nin (Aşağı Kilise) Yerleşim Alanı

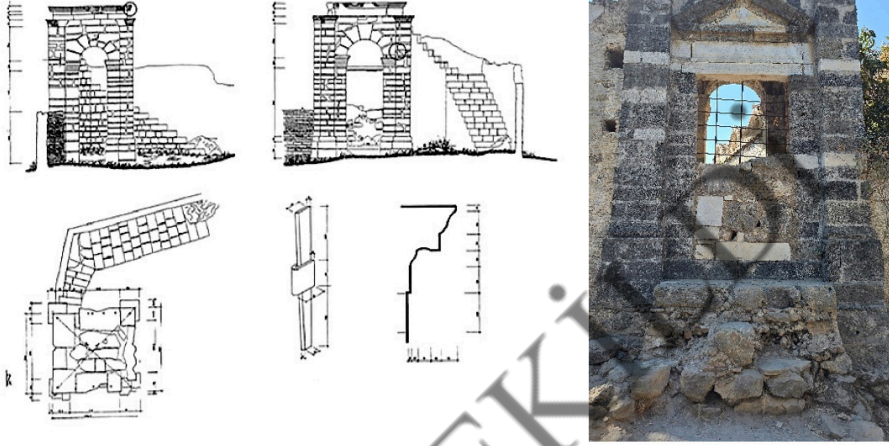
(Kaynak: İlter, 1991, Plan 2).

Avlunun güneydoğu köşesinde çan kulesi yer almaktadır. Çan kulesine, avlu duvarının güneyine bitişik yirmi bir taş basamakla çıkılmaktadır (bkz. Şekil 2). Çan kulesi kare planlı olup dört ayak üzerinde yükselir. Ayaklar, yuvarlak kemerli açıklıklarla birbirine bağlanmıştır. Kemerlerin başlangıç noktalarında yer alan başlıklar ile üst örtüye geçişi sağlayan silmeler hareketlilik sağlamıştır. Yapıya girişin sağlandığı doğu cephedeki kapı açıklığı sonradan yarıya kadar kapatılarak pencereye dönüştürülmüştür. Hafif dışa taşıntılı olarak yapılan kapının bu bölümünün üst örtüden hemen önce sonlandığı görülmüştür. Yapının iç mekânında üst örtüye geçişte kullanılan silmelere burada da yer verilmiştir. Araları harç dolgululu kesme taş malzemeli olan bu kısımda, mermer de görülür.

Kapı açıklığının dıştaki yüzünde yıkılmış durumda olan birkaç basamak yer almaktadır. Kapının söve bitişlerinde profilli silmeler yer almakta lentonun üzerinde ise antik mimariye özgü üçgen bir alınlık bulunmaktadır. Bu alınlığın içine, kabartma tekniğiyle işlenmiş bir figür (melek veya kuş) yerleştirilmiştir. Figürün baş kısmı tahrip olmuş olmakla birlikte, kilisenin naosundaki benzer kanatlı betimlemelerle karşılaştırıldığında melek tasviri olduğu düşünülmektedir (bkz. Şekil 2). Üçgen alınlığın hemen üzerinde beşik kemerli bir alınlık yer alır. Merdivenle çıkılan üst alandaysa çanın olduğu bölüm günümüze ulaşamamıştır.

Şekil 2.

Aşağı Kilise Çan Kulesi Rölövesi ve Çan Kulesinin Doğu Cephesi

(Kaynak: Bulhaz vd., 2001, s. 15; Fotoğraf: Korkmaz, 2024 [Sağ]).

Avlunun güneybatı köşesinde yer alan iki mekândan, en batıdaki bölümün üstü kubbeye örtülüdür. Yapıdaki işlevsel özelliğinin ne olduğuyla ilgili kesin tanımlamaların yapılamadığı birim içerisinde Rum cemaatine ait olduğu düşünülen kemik kalıntılara rastlanmıştır. Bu yapının doğusunda, ocak nişi ve mazgal tipi pencerelere sahip ikinci bir ek mekân bulunmaktadır. Üst örtüsü tamamen yıkılmış olan bu ikinci mekânın girişi doğu yönde yer almaktadır. Çan kulesine doğru gidilen yolda arazi yükselir ve üç sıra merdivenle avluya devam edilir. Merdivenlerin orta basamağında devşirme malzeme kullanımına rastlanmaktadır (bkz. Şekil 3).

Şekil 3.

Avlunun Güneyinde Bulunan Merdiven

(Fotoğraf: Korkmaz, 2019).

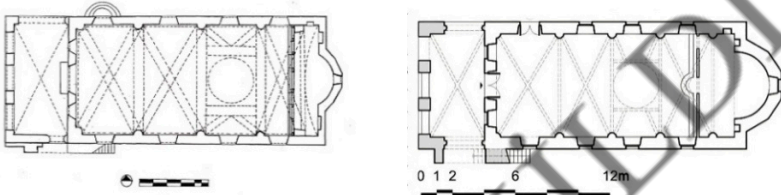
Yapının kuzey yönünde, geniş bir avlu kiliseyi çevrelemektedir. Avlunun kuzeydoğusunda dikdörtgen planlı bir alan yer alır. Kuzey duvarı boyunca uzanan dört basamaklı taş sekilerin batı ucunda bir sarnıç bulunmaktadır. Kare ağızlı, dört basamakla ulaşılan ve tahliye bölümü olan sarnıç düzgün kesme taşlarla inşa edilmiştir. Kuzeybatıdan batıya, narteks alanına kadar tek sıra seki devam eder. Avlu belli aralıklarla desenli mozaik barındırır (Bulhaz vd., 2001, s. 14).

Aşağı Kilise, doğu-batı doğrultusunda uzanan, tek nefli, narteksli ve dikdörtgen planlı bir yapıdır. Batısında narteks, doğusunda apsis yer almaktadır (İlter, 1991, s. 478; Aydın, 2013, s. 20). Apsis içten yarım daire, dıştan beş cephelidir. Bema önü, içten kubbe, dıştan piramidal külahlıdır (bkz. Şekil 4, 5). Tüm üst örtü kiremitle kaplıdır. Kilise 27x9,45 m boyutlarındadır (Γιώργος Ντέλλας, 2007, s. 144). Yapı malzemesi, düzgün kesme taş, mermer ve düzeltilmiş moloz taştır. Naos, kuzey-güney duvarlarda dörder gömme sütunun taşıdığı perkitme kemerleriyle beş bölüme ayrılır. Doğu bölümde, bema alanı kubbeye örtülüdür. Kubbeyi kuzey ve güney yönlerinden birer yarım kaburgalı çapraz tonoz, diğer bölümleri de gotik mimaride çokça kullanılan kaburgalı çapraz tonoz örtmektedir. Kuzey ve güney duvardaki gömme sütunlar, bemada yer alan ikonostasisi destekler. Bema alanı, apsis yarım dairesinde bir pencere açıklığına sahiptir. Apsis duvarının iki yanında birer tane ve bemanın kuzey duvarında bir tane olmak üzere üç tane dikdörtgen niş açıklığı bulunur.

Kilisenin içi doğuda iki, kuzeyde yedi, güneyde sekiz, batıda girişin iki yanında birer tane ve üst örtüde bir tane olmak üzere toplam yirmi pencereyle aydınlatılır. Kapı ve pencerelerin lento ve söveleri mermerden yapılmıştır. Yapıya giriş, batıdan ve kuzey duvarın batısında yer alan kapı açıklıklarıyla sağlanır. Kuzeydeki kapı açıklığının önünde yarım daire şeklinde üç basamaklı merdiven bulunur.

Şekil 4 ve Şekil 5.

Aşağı Kilise Planı

(Kaynak: Erol, 2003[Sol]; Ντέλλας, 2007, s. 145, Εικ.5 [Sağ]).

Kilise'nin güney cephesinde, gri renkli düzgün kesme taş malzeme, narteks bölümünde ise düzeltilmiş moloz taş kullanılmıştır. Bunun dış yüzeyi de kırmızı sıvayla kaplanmıştır. Cephenin birinci kat seviyesindeki dört pencereden doğu bölümdeki ilk pencere, dikdörtgen formda olup mermerle çevrelenmiştir. Lentonun üzerinden, kesme taştan sivri kemerli alınlık yükselmektedir. Niş izlenimi veren bu alınlığın içi boş bırakılmış olup yapının cephelerinden daha açık bir tona sahiptir. Pencere açıklığında şebekelere yer verilmiştir. Diğer üç pencere de benzer özellikte yapılmıştır. Cephedeki pencerelerden ortadaki ikisinin söveleri geniş olarak düzenlenmiş, doğudaki pencerenin sövelerinde niş benzeri ufak oyuntular oluşturulmuştur. Doğu pencerenin başlangıç hizasına yakın, zeminden on beş merdivenle galeri katına geçiş sağlanmıştır (bkz. Şekil 6). Galeri katında şebekeyle kapalı kapı açıklığı dikdörtgen formda olup çevresi silmelerle hareketlendirilmiştir. Boya kalıntılarında silmelerin, kobalt mavisiyle boyandığı anlaşılır. Kilisenin, dış yüzeyi, narteks alanı ve üst örtüsü haricinde Yukarı Kilise'deki gibi cephelerde kırmızı sıva kullanılmamıştır. Üst örtüye geçiş, yaklaşık 10 santimetre daha içeride tutulmuş ve buradaki silmelerle tüm yapı çevrelenmiştir. Üst örtüde kaburgalı çapraz tonozlar, dıştan dalgalı görünüm ve üçgen oluşturmuş, bu üçgenlerin ortalarına da dikdörtgen kesitli yuvarlak kemerli pencereler yerleştirilmiştir. Pencere kenarları silmelerle hareketlendirilmiştir.

Şekil 6.

Aşağı Kilise Güney Cephesi ve Apsis

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Doğu cephe, üst örtüye kadar kesme taş malzemedendir. Apsis içten yarım daire dıştan beşgen formdadır. Beşgenin ortasındaki yüzünde, dikdörtgen kesitli mermer çerçeveden yapılmış pencere açıklığı vardır (bkz. Şekil 7). Güney cephedeki pencere sövelerinden farklı olarak, mermer malzeme silmelerle hareketlendirilmiş ve sivri kemer oluşturulmuştur. Sivri kemer içindeki alanda sağır niş uygulaması bu pencerede de görülür. Kemer köşeliklerinde rozet motifleri bulunmaktadır. Beş dilimli apsinin üst örtüye geçişinde silme kullanılmıştır. Üst örtü de beş dilimli düzene sahip ve kiremitle örtülüdür. Kilisenin doğu cephesinde, sivri kemerli üst örtünün orta bölümüne gül pencere açılmıştır. Sivri kemerin yüzeyi, tüm cephelerin üst seviyesinde kullanıldığı gibi kırmızı sıvayla kaplanmıştır.

Şekil 7.

Aşağı Kilise Doğu Cephe

(Fotoğraf: Korkmaz, 2019).

Kuzey cephe diğer cephelere göre daha fazla süslemeye sahiptir (bkz. Şekil 9). Cephenin ikinci kat seviyesinde derin kör nişler açılmıştır. Bu nişlerin içlerinde haç kabartmalar bulunmaktadır. Cephede tek sıra seki, narteks alanına kadar uzanır. Kiliseye, kuzeybatıdan nartekse yakın konumda, üzerinde barok rölyefler barındıran bir kapıyla girilir. Ö. Erol'un (2003) yayınladığı plana göre naosa girişi sağlayan bu kapının, dıştan yarım daire formlu birkaç basamağı bulunmaktayken günümüzde bu merdiven basamakları deforme olmuş durumdadır (Erol, 2003). Cephede, doğudan itibaren üç pencere ve bir kapı açıklığı vardır. Cephenin alt pencerelerinde mermer kullanımı ve süslemesi, doğudaki apsisin penceresiyle benzerlik taşır. Yapıdaki tüm pencereler demir şebekelidir. Kapı açıklığının ve pencerelerin üzerindeki nişlerin içerisinde, sütunlar arasında kabartma teknikli farklı haç motifleri ve haç motiflerinin bitiminde de istiridye kabuğu motifi bulunur (bkz. Şekil 8). Fakat cephenin doğudaki nişin içerisindeki haç motifi, diğerlerinden farklı olarak sütunlar arasında yer almaz ve daha küçük boyutlardadır.

Şekil 8.

Kilisenin Kuzey Cephesinde Yer Alan Haç Motifleri (Doğudan Batıya Sırasıyla)

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Kuzey giriş kapısının söveleri ve dış yüzeyi mermer malzemelidir. Kapının yerinde demir şebekeler bulunur (bkz. Şekil 9). Yuvarlak kemerli kapının kilit taşının iç yüzeyinde altı kollu rozet motifi, çiçeği anımsatır. Kilit taşının cepheye bakan kısmında, iki *S* kıvrımı yürek motifi oluşturur. Yürek motifinin üzerinde dokuz satırlık kitabe bölümü bulunur. Kitabenin iki yanı sütunla hareketlidir. Kitabeyi üstten yatay *S* kıvrımları çevreler ve *S* kıvrımının ortasından yukarıya haç motifi çıkar. Haçın kaide kısmının bitiminde boydan boya yazı kuşağı vardır. Süsleme motifleri, silmelerle süslü sivri kemerle son bulur. Bunun iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş, silmelerle hareketli dikdörtgen pano içinde palmiye ağaçları yer alır. Giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre; kilisenin depremde temelene kadar yıkılıp yeniden yapıldığı, yapımının kırk yıl sürdüğü (1840-1880 arası), mermer malzemelerin yolda işlenerek getirildiği ve İtalyan bir mimardan bahsedilmiştir (Bulhaz vd., 2001, s. 15, 16). Naosa girişi sağlayan 260x155 cm ölçülerindeki ana kapı sedir ağacından yapılmıştır. 1971'de Muğla Fethiye Müzesi'ne götürülen ve kiliseyle çağdaş olduğu düşünülen ahşap kapı, simetrik bir düzen özelliği gösteren bezeme programıyla dikkatleri çekmiştir. Bezeme kapı kanatları üzerine, bütüne bakıldığında yarım daire şeklini sunan bir alan içine işlenmiştir. Geometrik ve bitkisel karakterli desen öğelerin figürlerle birleştirildiği bu zengin süsleme kompozisyonu oyma tekniğinde yapılmıştır. Kapının alınlık kısmında simetrik düzende olacak şekilde iki tane altı kanatlı serafim meleği tasviri yer almaktadır. Sağ kanat üzerinde yer alan meleğin altında bulunan küçük bir kartuş haricinde

her iki yöndeki motifler birbirleriyle hemen hemen aynıdır. Panoların araları kıvrım dallarından oluşan stilize bitki motifleriyle çevrelenmiştir. Kapının ortasındaki binide aralıklı olarak üç adet lale motifi işlenmiştir. Lale motifinin yaprak kısmı, iyon başlığındaki kıvrıma benzetilmiştir (bkz. Şekil 10).

Şekil 9.

Aşağı Kilise Kuzey Cephe

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Batıdaki narteks, iki kat düzene sahip olup galerinin zemini yıkılmış vaziyettedir. Hatıl deliklerinden galerinin ahşap zemine sahip olduğu anlaşılır. Galerinin üst örtüsü kaburgalı çapraz tonozdur (bkz. Şekil 11). Tonozun kuzey ve güney bölümü dışta sivri tonoz oluşturacak şekilde yükselir. Kilisenin batı cephesi, önden üç ve kuzeyle güneyden girişi sağlayan birer sivri kemerli açıklığa sahiptir. Ön yüzde sivri kemerler silmelidir. Kemerlerin başlangıcından itibaren cephe kırmızı sıvalıdır. Kemerlerin alt seviyesi düzgün kesme taştır ve sıvasızdır. Batı yüzdeki üç açıklığın ikisi, yarı seviyeye kadar kapalıdır. Kemerlerin üzerinde, simetrik olarak dikdörtgen kesitli üç pencere açılmış olup pencereler silmeyle hareketlendirilmişlerdir. Kuzeybatı ve güneybatı köşeler, beden duvarından yüksek vaziyettedir. Üst örtüde batıya bakan yüzde gül pencere bulunur. Narteksteki kapı açıklığı dışında pencerelerdeki demir şebekeler günümüze ulaşamamıştır. Nartekste güney ve kuzey duvarların üst bölümünde gül pencereler yer alır. Üst örtünün kobalt mavisiyle boyalı olduğu tonoz aralarındaki boya izlerinden anlaşılmaktadır. Narteksin güneyindeki duvar, galeriye çıkan merdivenleri desteklemektedir. Narteksin

ve naosun içi tamamen alçıyla kaplıyken günümüzde bu alçıların çoğu dökülmüş durumdadır. Narteks ve naos zemini çakıl taşı mozaik tekniğiyle bezenmiştir. Narteks alanındaki çakıl taşı mozaik döşemenin altında mavi ve beyaz renklerden oluşturulmuş bir mozaik taban daha bulunur (bkz. Şekil 12) (Bulhaz vd., 2001, s. 15). Narteks alanındaki tonozun doğu ve batı kısmında alçı malzemedeki madalyonlar, simetrik olarak yerleştirilmiş ve madalyonların içleri rozet motiflidir.

Şekil 10.

Aşağı Kilise'nin Muğla, Fethiye Müzesi'nde Sergilenen Kapısı

(Fotoğraf: Korkmaz, 2019).

Narteksten naosa girişi sağlayan kapı önündeki tek basamakta da çakıl taşı mozaik uygulaması görülmektedir. Siyah ve beyaz renkli taşların yan yana getirilmesiyle oluşan zemin döşeme mozağında süsleme kompozisyonunun oluşturan betim öğelerinin işlenişinde siyah taşlar kullanılmıştır. Beyaz taşlar ise zemin dolgusunda bezemeler için bir arka fon oluşturulmasında kullanılmıştır. Nartekte çakıl taşı zemin mozağı üzerinde yer alan süsleme kompozisyonu üç ayrı pano halinde düzenlenmiştir. Orta panonun merkezinde, dairesel bir madalyon içine yerleştirilmiş güneş biçimli bir rozet motifli bulunmaktadır. Bu merkezî motif dört yönde kompozisyona

dinamik bir yayılım etkisi kazandıran kıvrım dallardan oluşan bir bitkisel bezeme ile çevrelenmiştir. Orta panonun iki yanındaki panolarda motifler simetrik olarak işlenmiştir. Köşeden gelişen desenler, orta panonun dört köşesindeki kıvrım dalların büyütülmüş hallerine benzer. Bu panolarda, iki köşeden gelişen kıvrım dallardan tek sıra siyah çakıl taşı dizisi düz bir hat şeklinde merkezde birleşerek üçgen meydana getirir. Ortadaki üçgen içerisinde, merkezde köşeden gelişen kıvrım dalların uç kısmı volüt oluşturarak merkezde kıvrımlarla S motifi haline dönüşür. Ortaya çıkan motiflerle böylece simetrik bir vurgu sağlanmış olur. Beyaz zemin üzerine siyah renkli çakıllarla oluşturulan panolar, kıvrım dallardan oluşan dış bir bordür ile çerçeve içine alınmıştır (bkz. Şekil 13).

Şekil 11.

Aşağı Kilise Narteks Üst Örtüsü ve Galeri Katına Ait İzler

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Şekil 12.

Aşağı Kilise Narteks Zeminindeki Çift Kat Mozaik Uygulaması

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Şekil 13.

Aşağı Kilise'nin Narteksindeki Mozaik

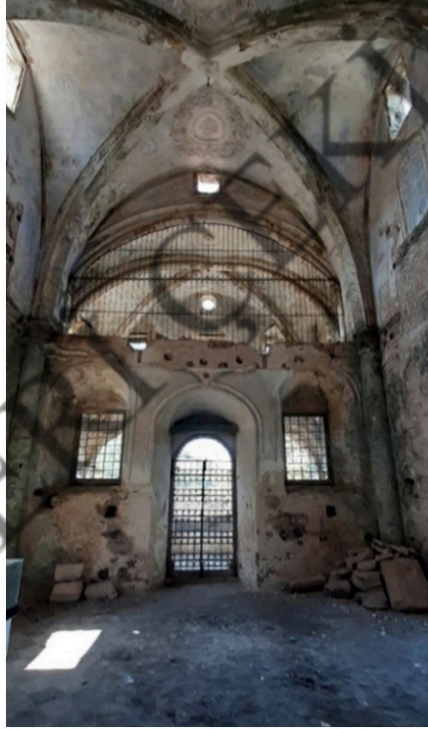

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Narteks giriş cephesinde, ortada kapı ve kapının iki yanında dikdörtgen formda pencereler yer alır. Malzeme olarak düzeltilmiş moloz taş ve aralarında tuğlalar kullanılmış olup dıştan sıvalı ve kobalt mavisiyle boyalıdır. Kapı ve pencerede kireçtaşı, beyaz ve mavi boya kullanımı görülür. Kapı ve pencere üzeri sivri kemerlidir. Bu sivri kemerlerin içleri sağır ve sade bir düzendedir. Pencereler ve kapı, içten yuvarlak kemerli olup kenarları alçıyla kartuşludur. Kapının yuvarlak kemerinin ortasındaki kartuştan, iki yana motif açıldığı izlerden anlaşılır. Kartuş içleri maviyle boyalıdır (bkz. Şekil 14).

Şekil 14.

Aşağı Kilise Naostan Batıya Bakış

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Naosa, batıda yuvarlak kemerli kapı açıklığıyla girilir. Kapının lento bölümü kobalt mavisiyle boyalıdır. Yuvarlak kemerin iç yüzeyindeki izlerden, alçı üzerine yeşil renkli olduğu anlaşılır. Köşelerse maviyle boyalıdır. Naos, batıdan doğuya ince uzun tek nef halinde uzanır. Tüm pencereler yuvarlak kemerli niş içerisinde yer alır. Batı duvarının üst kısmı galeri katına bakar ve demir şebekelidir.

Kilisede malzeme olarak içte düzgün kesme taşlar kullanılmış, alçıyla kapatılmış ve alçıların çoğu dökülmüş durumdadır. İki kat düzendeki pencerelerden alt kattakiler içten yuvarlak kemerlidir. Kuzey duvarda, doğudaki ilk pencerede devşirme malzeme kullanımı göze çarpar. Duvarlarda, pencere üstlerinde ve tonozların arasındaki kemer içlerinde, kobalt mavisi üzerine beyaz renkte alçı kabartmalı desen uygulaması vardır. Doğu bölümündeki yoğun figüratif desenler doğudan uzaklaştıkça kendini bitkisel ve geometrik motiflere bırakır (İlter, 1991, s. 480; Bulhaz vd., 2001, s. 15). İkinci kat seviyesindeki pencere altlarında, duvar resimlerinde imitasyon pencere tasvirlerinin işlendiği görülür. Beyaz renkle pencere profil şekli meydana getirilmiş ve araları da mavi renkle boyanarak gökyüzü yansıtılır. Bu yapay pencereler yuvarlak kemerle sonlanır. Yuvarlak kemerin hemen altındaki süslemede, pencere ortalıklarıyla haç motifi vurgusu bulunur. Burada mavi, beyaz ve altın renginin kullanımı hâkimdir. Üst kat seviyesindeki pencerelerin alt kısmıyla yapay pencere görünümü aralarında, alçı malzemedeki kabartma tekniğiyle melek tasvirleri yer alır (bkz. Şekil 15). Kuzey ve güney duvarda gömme sütunlar, korint düzendeyken batıdaki duvar köşelerindeki iki gömme sütunda dor düzendedir. Sütun başlıklarının aralarını oluşturan pencerelerin üstündeki bölümde, yatay panolar işlenmiş ve bu yatay panolarda eşkenar dörtgen (*rhombus*) ve bunların ortasındaysa daire motifleri yer alır. Bu motifler zamanla oluşan yıpranmadan kaynaklı çok zor seçilebilmektedir (bkz. Şekil 15). Panoların üzerindeki silmeler duvar boyunca devam eder.

Şekil 15.

Aşağı Kilise Naosundaki Yapay Pencere Tasvirleri

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Güney duvar, genel olarak kuzey duvarla benzer özellikler (giriş kapısı ve sütun başlıkları hariç) taşımaktadır. Doğudan bir ve ikinci pencere arasında (ilk gömme sütundan sonra) birkaç basamaktan oluşan ambon yer almaktadır (bkz. Şekil 16). Kuzey duvardaki izlerden yola çıkılarak, ambonun orijinalinde kuzeyde konumlandırıldığı anlaşılmaktadır. Bema alanında mermerden yapılmış olan ikonostasis, naos alanını sınırlandırmaktadır.

Şekil 16.

Aşağı Kilise Batıdan Naos Alanında Doğuya Bakış ve Kubbe Detayı

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Şekil 17.

Aşağı Kilise Kuzey Giriş Kapısı Alçı Bezeme

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Kilisenin kuzeybatıdaki kapısı, içten yuvarlak kemerli formdadır. Kapı önünde tabana mozaikle 1888 tarihi işlenmiş olup kilisenin yapım zamanını vermektedir (bkz. Şekil 18). Tarihin, beyaz çakıl taşı zemin üzerine siyah çakıl taşıyla yazıldığı görülmektedir. Tarih, yuvarlak kemer içine alınmış ve kıvrım dallar kemeri ve yazıyı kuşatmaktadır. Naos alanının geneline hâkim olan bir siyah bir beyaz çakıl taşından karelerin oluşturduğu baklava motifi, kapı önünde farklılık göstermektedir. Buradaki motif, tarihe doğru yönelen ve iki yöne ayrılan dallar şeklindedir (bkz. Şekil 16, 18). Bu motif, narteks alanındaki kıvrım dal motiflerini anımsatmaktadır. Kuzey giriş kapısının naosa bakan yuvarlak kemerinin merkezinde, alçı malzemedan yapılmış vazodan çıkan dallarla yanlara doğru kemeri saran kıvrım dallar, kapının süsleme programını oluşturmaktadır (bkz. Şekil 17).

Şekil 18.

Aşağı Kilise 1888 Tarihini Veren Mozaik

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Doğu bölümde apsis yarım dairesinin içi, alçı üzerine kobalt mavisiyle boyalıdır. Yarım dairenin içinde, içten yuvarlak kemerli bir pencere vardır. Pencere, alçıyla çevrelenmektedir. Akustiğin sağlanması amacıyla belli aralıklarla nişlere ve içi seramikli deliklere sahiptir. Apsis yarım dairesinde, Yukarı Kilise'deki gibi haç motifi veya bir tasvirin olabileceği akla gelse de günümüzde böyle bir iz bulunmamaktadır. İkonostasisin kapattığı apsis kuzey duvarındaki dikdörtgen niş açıklığının kemeri, alçı süslemelerle çevrili olup dalgalı görünüm sağlayan dilimli kemerle sonlanmaktadır (İlter,

1991, s. 480). Apsis duvarının iki yanında da benzer nişler yer almaktadır. Apsis duvarında üst örtüye yakın bölümünde yer alan gül pencere, içeriye kare bir açıklık olarak yansımaktadır. Pencerenin üzerinde iki yönden gelişen alçı malzemeli *S* ve *C* kıvrımları tepe noktada birleşmektedir. Bu pencerenin iki yanında simetrik olarak alçıdan çift kartuşlu iki madalyon, madalyonların içinde de kobalt mavisi fon üzerinde altı kollu yıldız motifi bulunmaktadır (bkz. Şekil 19). Her kolunda iki farklı renk kullanılmasıyla yıldız, üç boyutlu görünmektedir. Bema alanının zemininde çakıl taşı kullanılmamış olup buranın büyük oranda kazılarak tahrip edilmesiyle de altar barındırıp barındırmadığı bilinmemektedir.

Şekil 19.

Aşağı Kilise İkonostasis Detayı ve Apsiste Yer Alan Motifler

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Bema alanı zeminden iki basamak yükseltilmiştir. Buradaki mermer (arka yüzü taştan) ikonostasis, sütuncelerle kuşatılmış, bölümlere ayrılmıştır. Sütunce başlıklarındaki *korinth* düzen, yapının geneline hâkim olan eklektik stil öğelerindedir. Ortadaki kapı basık yuvarlak kemerli olup mermer sövelidir. Kapının yanları da mermerden sütuncelerle çevrilidir. Kapı alınlığında iki adet melek tasviri bulunmaktadır. İkonostasisin kuzey bölümündeki açıklık da kapı olarak kullanılmıştır. Kilisenin kullanıldığı dönemde buraya muhtemelen diğer kiliselerde de kullanılan dini tasvirli bir

perde asılmıştır. Sütuncelerle ayrılmış kemerler, perde motifiyle bitmekte ve uç kısımları altın yaldızlıdır. Perde motiflerinin altında madalyonlar içinde tasvirler yer verilmiş ve bu tasvirler büyük oranda tahrip olmuştur. Kapının üstünde barok özelliği yansıtan yuvarlatılmış ve hafif dışa taşıntılı bölüm balkon izlenimi vererek üç boyutlu görünmektedir. İkonostasisin üst bölümü silmelerle bölümlere ayrılmıştır. İlk bölümde kapının merkezine Kutsal Mendil (*Mandylion*), bunun sağına ve soluna altışar adet, altın yaldızlı çiçek çelenge sahip madalyonlar içinde kobalt mavisi fon üstünde on iki havari tasvirleri işlenmiştir (bkz. Şekil 16, 19). Her bir madalyonun arasına kabartma tekniğinde altın yaldızlı çiçekler (rozetler) yerleştirilmiştir. Bunun üstündeki sütuncelerle ayrılan bölümde, on iki dinsel bayramı yansıtan resimlere (*Dodekaorton*) yer verilmiştir (İlter, 1991, s. 480). Tasvirler altın yaldızlı kemerle çerçevelenmiştir. Akanthus yaprağı (ayı pençesi), çerçevenin kemerini taçlandırmış ve kemeri sarmıştır (Kaya, 2023, s. 159). Yaprığın dalı kemer köşesinde çiçekle sonlanmıştır. Kemer köşeleri mavi fonda yapılmıştır. Günümüzde soldaki son iki kemer içindeki tasvirler tamamen silinmiştir. On iki bayramın işlendiği bölümün üstündeki panoda; Osmanlı'nın barok stilini yansıtan iki yandan simetrik olarak gelişen, dallar üzerinde sarmaşık yapraklarına da benzeyen haç biçimli çiçek motifleri (*floret*) (Tiryaki, 2016, s. 517), ortada akanthus yaprağı S kıvrımlarla birleşerek palmet oluşturmuş ve altın yaldızla süslenmiştir. En üst bölüm palmet ve akanthus yapraklarıyla taçlandırılmış ve uçlar akanthusun kıvrımlarıyla sonlanmıştır. En uç kısmı oluşturan akanthus yaprakları beyaz renkte, kıvrım dallı çiçekler altın yaldızlı ve arka fonu da mavi renktedir (bkz. Şekil 19, 20).

Şekil 20.

Aşağı Kilise İkonostasis Detayı

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Üst örtüde beş bölüme ayrılan naosta, doğu- batı doğrultuda yönelen kaburgalı haç tonoz aralarında, alçıdan madalyonlar ve madalyonların ortalarında rozet (çiçek) motifi işlenmiştir (Kaya, 2023, s. 118). Bunun çevresi de kıvrım dallarla çevrelenmiştir. Bema önü kubbesinde ortada madalyon içinde muhtemelen figür bulunmaktaydı fakat günümüze ulaşamamıştır. Bunun çevresi de kıvrım dallarla çevrili olup dört yönde melek tasvirleri yer almaktadır. Kuzeydeki meleğin başının üstünden palmet, güneydeki meleğin başının üstünden istiridye kabuğu motifi kıvrım dallarla birleştirilmiştir. Bu motifler alçı malzemeli, kobalt mavisiyle boyalı ve altın yıldızlı olarak yapılmıştır. Ortadaki motiflerin etrafında, küçük altın yıldızlı yıldızlar yer almaktadır (bkz. Şekil 16, 21). Kubbeyi içine alan tonozun kaburga kısımlarında, doğu ve batıda alçıdan kabartma tekniğiyle merkezde yıldız ve iki yönde akanthus simetrik olarak işlenmiş ve altın yaldızla boyanmıştır. Kıvrım dallar, tonozun devamında kompozisyonu tamamlamıştır. Tromplar ise su yeşiline yakın tonda boyanmış ve altın yaldızla, kenarlarından üçgen motif oluşturmuştur. Köşelerde ters şekilde iki palmet motifi ve kıvrım dallar işlenmiştir. Bema önünde batıya doğru üç tonoz arasındaki alçı malzemeli kıvrım dallar, güneye ve kuzeye doğru da yayılım göstermiştir. Kaburgalı haç tonozun çapraz kollarında ve bema önü kubbesinin tonozunda ve diğer tonoz birleşim kollarında kalem işi

tekniginde örgü (*giyoş*) motifleri işlenmiştir (bkz. Şekil 21, 22). Tonozların çapraz kolları da zencirek (*zencerek*) motifleriyle bezenmiş ve zencirekler saadet düğümüne benzer bir düğümle ya da baklava dilimiyle birbirine bağlanırlar.

Şekil 21.

Aşağı Kilise'nin Naos Üst Örtüsü

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Şekil 22.

Aşağı Kilise Naos Üst Örtü Detayı

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

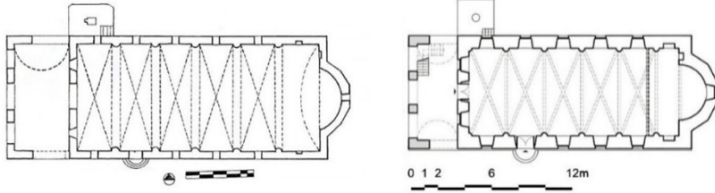
Taxiarhis Kilisesi (Yukarı Kilise)

Kilisenin Yukarı Kilise olarak isimlendirilmesi, köyün üst konumunda yer almasından kaynaklanır. Duvarlarla çevrilmiş geniş bir avlu içinde bulunan kilisenin, biri güneydoğu ikisi güney yönde olmak üzere üç kapısı bulunur (İlter, 1991, s. 477). Kilisenin ana avlu kapısı güneydoğuda, yuvarlak kemerli bir düzendedir. Bu kapıdan girince doğuda, avlu duvarına bitişik harabe durumda, işlevsel özelliğinin ne olduğuyula ilgili kesin tanımlamaların yapılamadığı bir yapı mevcuttur. Avlunun kuzeyinde de ek yapılar vardır. Ana kapıdan girildiğinde, kiliseye uzanan yol boyunca avlu, çakıl taşı mozaik uygulamalıdır. Burada kırmızı, gri, beyaz ve siyah renkli taşların yan yana getirildiği zemin mozaığında geometrik ve bitkisel karakterli desen öğelerinin birleşiminden oluşmuş bir süsleme kompozisyonu dikkatleri çeker. Güneydeki birkaç basamaklı avlu kapısından girildiğinde de avluda, kiliseye doğru geniş kuşaklar halinde, dairelerle çevrili bitkisel ve geometrik bezemeli çakıl taşı mozaik uygulaması görülür. Bu bezemeler zeminin beyaz dolgusu üzerine, kuşaklarda ve dolgularda siyahın yoğun kullanıldığı kompozisyonlarla beraber tabanın beyaz dolgusu üzerine kırmızının ve koyu grinin de kullanıldığı kompozisyonlar şeklindedir (İlter, 1991, s. 477).

Tek nefli ve doğu-batı doğrultusunda ince uzun dikdörtgen bir plana sahip yapının batısında tek birimli narteksi doğusunda apsisi vardır (bkz. Şekil 23, 24). Batıya üç kemerle açılan narteks, yanlara da kemerlerle açılır. Kuzey- güney yönde beşik tonozlu narteksin tabanı, siyah ve beyaz mozaiklerle bezelidir. Naos, kuzey ve güney duvarlarda beşer gömme sütunun taşıdığı destek kemerlerle altı birime ayrılır. Doğudaki tek birim haricinde üst örtü kaburgalı çapraz tonozdur (bkz. Şekil 31) (Bulhaz vd., 2001, s. 16). Doğudaki farklı birim, doğu-batı yönde beşik tonozdur. Kilise 27,25x10 m boyutlarındadır (Nτέλλας, 2007, s. 144). Naosa giriş, batıda ortadaki açıklıktan ve güneybatıya yakın konumlanmış kapı açıklığından sağlanır. Kuzeybatı köşede basamaklarla çıkılan kare planlı sarnıç bulunur. Aşağı Kilise'yle benzer geometrik süslemelere sahiptir. Tonozların üstleri fresk tekniğinde geometrik süslemelidir.

Şekil 23-24.

Taxiarhis Kilisesi (Yukarı Kilise) Planı

(Kaynak: Erol, 2003 [sol]; Ντέλλας, 2007, s. 145, Εικ.4 [sağ]).

Kilisenin dış cephelerinde, kabayonu taş malzeme arasında tuğlayla kasetleme tekniği uygulanmıştır. Duvar, kırmızı sıvayla kaplanmış kazıma tekniğiyle kasetleme görünümü verilmiştir. Bu teknik, Helenistik Dönem'den beri Yunan sanatında ve Roma Dönemi'nde Pompei kent evleri fresklerinde ilk üslup olarak uygulanmıştır. Bu kilise, tekniğin 19. yüzyıldaki yansıması olmuştur (Aydın, 2017, s. 153). Cephelerin köşelerinde, narteks payelerinde, kuzey cephenin pencerelerinde düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Batıda narteks alanını tamamen alçılı olup kobalt mavisiyle boyanmıştır. Naosun içinin de alçılı olduğu anlaşılrsa da büyük oranda dökülmüştür. Duvarın ana malzemesinde kabayonu taşla düzgün kesme taş kullanılmıştır. Avluda, nartekste ve kilise zemininde çakıl taşı mozaik uygulanmıştır. Naosta, çakıl taşı mozaik tekniğinde zikzak motifi, avludaysa çarkıfelek, madalyonlar, geometrik ve bitkisel motifler işlenmiştir (İlter, 1991, s. 478).

Şekil 25.

Taxiarhis Kilisesi Güney Girişi Önündeki 1910 Tarihli Çakıl Mozaik

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Güney cephede naosa giriş basamağının hemen önünde, gri çakıl taşlarından bir dikdörtgen oluşturulmuştur. Çakıl taşlarından beyaz zemin üzerine, gri çakıl taşlarıyla 1910 tarihi işlenmiştir (Bulhaz vd., 2001, s. 16). Panoyu anımsatan bu dikdörtgeni meydana getiren gri çakıl taşları, beyaz taşlara oranla daha büyüktür ve tarih de bu taşlarla yazılmıştır (bkz. Şekil 25). Bu cephedeki beş açıklığın batıdan ikinci sıradaki açıklık, kapı olarak düzenlenmiştir (bkz. Şekil 23, 24). Burada dikdörtgen kesitli pencerelerin lentolarında mermer kullanılmış, diğer bölümler ise kireç taşı kullanılmıştır. Pencere üstlerinde sivri kemerli nişlerde, yapının sıva rengiyle uyumlu kesme taşlar kullanılmıştır. Naosa güney cephede batıya yakın olarak, yarım daire formu üç basamaklı merdivenden giriş sağlanmıştır. F. İlder (1991) tarafından belirtilen, üst basamaktaki mozaik tekniğiyle yapılan haç motifi günümüze ulaşamamıştır (İlder, 1991, s. 477). Giriş kapısının (*Portal*) mermer kemeri ve söveleri büyük oranda dökülmüştür. Bu kapı kemerinin üstünde, lentoda altı kanatlı serafim meleği tasvir edilmiştir (bkz. Şekil 26) (İlder, 1991, s. 477). Kapının iki yanında kabaralar simetrik olarak işlenmiş fakat ikisi de tahrip edildiğinden nasıl bir oluşum gösterdiği anlaşılammıştır. Cephedeki iki kat düzene sahip pencerelerden, alt kattakiler dikdörtgen düzende olup beyaz mermer söveli yapılmıştır (İlder, 1991, s. 477; Bulhaz vd., 2001, s. 16). Üst kattaki pencereler, dikdörtgen formda ve yuvarlak kemerli düzenlenmiştir. Üst örtüde, tonozların sivri kemerli yükselteleri dalgalı bir görünüm oluşturarak üst örtüye barok etkisi katmıştır. Sivri tonozlu kemerlerde, yapının tamamında olduğu gibi kırmızı sıva kullanılmıştır. Üst kat pencereleri bu tonozların aralarında yer almıştır (bkz. Şekil 26). Üst pencerelerle alt katın birleştiği kısımda, kesme taştan silmelerle yapı çevrelenmiştir (Bulhaz vd., 2001, s. 16).

Şekil 26.

Taxiarhis Kilisesi Güney Cephe ve Giriş Kapısı Detayı

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Doğu cephenin ortasında, beşgen duvar üzerine yarım kubbeyle örtülü apsis yer almıştır ve silmelerle hareketlendirilmiştir. Ortadaki dikdörtgen pencere, kireçtaşından yapılmış ve taştan sivri kemerli sağır nişle sonlandırılmıştır. Bu niş içinde haç motifi işlenmiş ve kuzey cephedeki haç motifleriyle benzer şekilde yapılmıştır.

Şekil 27.

Taxiarhis Kilisesi Güney ve Batı Cephesi

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Kuzey cephede de yapının tümünde hâkim olan malzeme kullanımı görülmektedir. Kilisenin kuzeybatı duvarına bitişik, doğu yönden dört basamakla çıkılan bir sarnıcı bulunmaktadır. Cephe duvarından su yolu açılmış ve üstten akan suların sarnıçta toplanması sağlanmaktadır. Kilisenin altta ve üstte beşer adet pencereleri bulunmaktadır. Alttaki iki pencerenin sivri kemerli sağır nişinde, haç motifleri işlendiği görülmektedir. Motiflerin, duvar sıvasındaki çizgilerin yapıldığı aletle oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Diğer üç tanesinin, duvar örgüsüyle aynı tutulduğu görülmektedir. Pencereler, kireç taşı ve taş malzemeyle dikdörtgen kesitlidir.

Batı cephede üç sivri kemer açıklığı vardır (bkz. Şekil 27). Kemerlerin birbirine bağlandığı kalın payeler, düzgün kesme taş malzemedir ve kemer başlangıcından itibaren çizgilerle kasetlenmiş kırmızı sıvalıdır. Kemer üstlerinde, halatı anımsatan örgüyle üç kemer vurgulanmış ve bu kabartma örgü uçlar volüt oluşturmaktadır. Güney ve kuzey kemer üstlerinde de bu uygulama bulunur. Kemer üstlerinde üç pencere, kesme taş malzemeyle çerçevelidir. Kuzey ve güney pencerelerde de aynı uygulama vardır. Malzemesinin moloz taş ve tuğla olduğu, dökülen sıvadan anlaşılmaktadır.

Narteks alanı diğer kilise gibi iki kat düzene sahiptir ve bu alanda kobalt mavisini boya hâkimdir (bkz. Şekil 28). Üçlü kemer açıklığının kuzeyinde taştan merdiven kalıntıları bulunur. Günümüze ulaşamayan galeri katının ahşap hatıllı olduğu anlaşılmaktadır. Galeri katında, üç tanesi batıya açılan toplam beş yuvarlak kemerli pencere vardır. Batıda yer alan yuvarlak kemerli geniş kapı açıklığı büyük oranda harap olmuş durumdadır. Bu bölüm alçı üzerine kobalt mavisini boyalıdır. Kapının, alçı silmeyle çerçeve içine alındığı anlaşılır. Çerçeve, kapının üstünde iç içe geçmiş yuvarlak kemer dizileriyle sonlanır. Bu yuvarlak kemer dizileri, alçı silmelerden yukarıya doğru taşıntı yaparak dikdörtgen çerçeveye dalgalı görünüm kazandırır. Pencereler sivri kemerli sağır nişle biter. Galeri katının yuvarlak kemerli balkon kısmı, giriş açıklığının hemen üzerinde bulunur. Galeriye örten beşik tonozun ortasında üç adet aralıklarla yerleştirilmiş alçıdan madalyonlar bulunur. Ortadaki madalyonun etrafındaki izlerden, burada alçıdan yapılmış süslemeler (kilisenin içinde de var olan) olduğu anlaşılır. Madalyonların ortalarında çiçek benzeri rozetler olduğu izlerden görülür. Narteks zemini, renkli taşların kullanıldığı çakıl taşı mozaik tekniğindedir. Burada Aşağı Kilise narteksinde olduğu gibi çakıl taşı mozaik döşemenin altında mavi, siyah ve beyaz renklerden oluşturulmuş bir mozaik taban daha bulunur. Geometrik desenlerin yoğun olduğu zeminde, siyah ve beyaz çakılların üçgen şeklinde yan yana dizilmesiyle (testere dişi formunda zikzak motifi) meydana getirilen kompozisyonlarda, aralarında düz renkli bir pano bütünlük sağlar. Büyük oranda tahrip olan zeminin genel kompozisyonu hakkında net bir bilgi edinmek zordur. Günümüze ulaşmış bölümlerin geneli geometrik düzen göstermektedir. Kuzey bölümde beyaz zemin üzerine siyah taşlardan oluşturulan üçgen içlerinde yürek motifleri de görülür.

Şekil 28.

Taxiarhis Kilisesi Nartekse Bakış

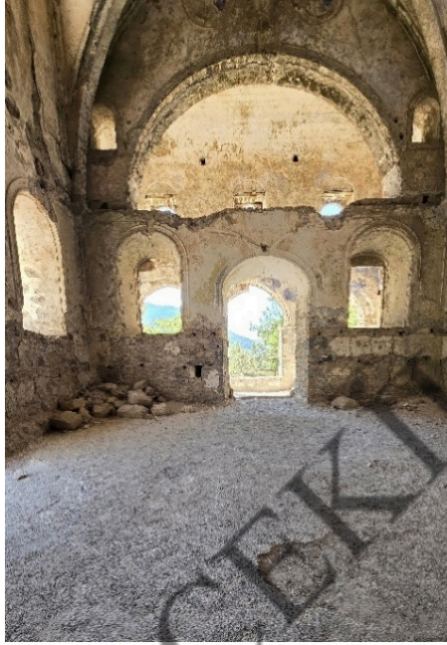

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Naos alanı büyük oranda yıkılmış ve dökülmüş ögeleriyle bakımsızlığı gözler önüne serer. Duvarlardaki alçı malzemenin tahrip olmasıyla, yapının içinde düzgün kesme taş malzeme kullanıldığı görülebilmektedir. Tek sıralı naos alanının zemininde, siyah-beyaz çakıl taşlarıyla oluşturulmuş mozaik uygulaması dikkat çeker. Bu teknik, avluda gözlemlenen döşeme yöntemiyle benzerlik göstererek yapı genelinde bütüncül bir süsleme anlayışına işaret eder. Zeminde tercih edilen balık sırtı (*herringbone*) motifi, yüzeye hem ritmik bir hareket hem de görsel derinlik kazandırmaktadır. Siyah ve beyaz taşların yanı sıra, belirli aralıklarla kullanılan kırmızı çakıl taşları da kompozisyona renk çeşitliliği sunar. (bkz. Şekil 29). Naos zeminindeki çarkıfelek motifi, siyah ve beyaz çakıl taşlarının dönüşümlü dizilimiyle oluşturulmuştur. Motifin dış konturu, kırmızı çakıl taşlarıyla sınırlandırılmış; bu bordürün hemen iç kısmında ise ince beyaz bir şerit yer alarak görsel bir geçiş sağlamıştır. Beyaz çakıl taşlarıyla oluşturulan motif uçlarında, bilinçli olarak tamamlanmamış C kıvrımları yer almakta ve bu kıvrımlar bezemenin uç bölümünde bir perde ya da sarkıt izlenimi yaratmaktadır. Naosun duvar kenarlarında ise balık sırtı motiflerinin, kıvrımlı dallardan oluşan bordürlerle çerçevesiyle görülmektedir. Bu bezeme özellikleri, Aşağı Kilise ile yapısal ve dekoratif benzerlikler taşıdığı için, iki yapının yakın tarihlere inşa edilmiş olabileceğine işaret etmektedir.

Şekil 29.

Taxiarhis Kilisesi Naos Zemin Mozaïği ve Batıya Bakış

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Güney giriş kapısının önündeki mozaikte 1910 tarihi, kilisenin yapılış tarihini veriliyor olabileceği gibi herhangi bir avlunun/restorasyonun bitiş tarihini de veriyor olabilir (bkz. Şekil 25). Naos, yüksek tonozlardaki yuvarlak kemerli pencereleriyle oldukça ışık almaktadır. Duvarlardaki gömme sütunlardan, tonozları destekleyen perkitme kemerlerinden, sütun başlıkları seviyesinden yukarıya doğru dağılan mavinin hâkim olduğu çiçekli ve geometrik bezemeler görülmektedir (bkz. Şekil 30). Kilise, iç mekânda Aşağı Kilise'nin naos örtü kemerlerindeki süsleme motiflerine sahiptir. Bema önünde, naosla apsisi sınırlandıran ikonostasis olduğu fakat günümüze ulaşmadığı anlaşılır. Apsis içten yarım daire formulu olup ortada yuvarlak kemerli pencereye sahiptir. Apsis bölümünde birkaç ufak niş açıklığı bulunur. Aralıklı delikler açılmış olup kilisede akustiğin sağlandığı anlaşılır. Bu deliklerin içlerinde seramikler bulunur ve içleri boştur. Batı duvarında, yuvarlak kemerin üstünde ortada gül pencere ve kemerin kuzeyinde ve güneyinde yuvarlak kemere sahip iki pencere yer alır. Gül pencerenin iki yanında alçıdan madalyonlar bulunur. Madalyonların içleri bölümlere ayrılarak farklı renklerle boyandığı anlaşılmakla birlikte

bunlardan kobalt mavisi rengi seçilebilmektedir. Girişin iki yanında pencereler, yuvarlak kemerli olup alçıdan kartuşla çevrilidir. Kapı açıklığı da pencereler gibi yuvarlak kemerli ve alçı kartuşludur. Alçı kartuşun içinde kobalt mavisi boya izi görülür. Alçı kartuşlar batı duvarın iki kısmından gelerek dalgalı bir görünümde devam edip kapı açıklığının ortasında birleşmektedir. Ortada deliğin olması burada bir kilit taşı işlevi gören süslemeye sahip olduğu izlenimi uyandırır.

Kuzey ve güney duvarlardaki süsleme motifleri, alçı üzerine örgü, geometrik motifler ve çiçekli kompozisyonlar şeklindedir. Alt kat pencerelerinin üstlerinde, madalyon şeklinde alçı kartuşlar yer alır (bkz. Şekil 30, 31). Döneminde, içlerinde tasvirler yer almış olmalıdır. Gömme sütun başlıkları dor düzendedir. Duvarlarda kobalt mavisi boya izleri görülür. Pencere kemerlerini çevreleyen alçıdan bitkisel rölyefler, yan duvarlardaki işçiliği zenginleştirirler (İlter, 1991, s. 478). Üst pencerelerin, kemer başlarındaki izlerden anlaşıldığı üzere burada önceden alçıdan süslemeler bulunmaktaydı fakat alçılar günümüzde dökülmüş durumdadır.

Şekil 30.

Taxiarhis Kilisesi Naos Doğuya Bakış

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Şekil 31.

Taxiarhis Kilisesi Naos Üst Örtü Süslemesi

(Fotoğraf: Korkmaz, 2024).

Üst pencerelerinin sövelerinin kesme taş malzemeli ve önceden vitray camlı olduğu belirtilmiştir (Bulhaz vd., 2001, s. 17). Kuzey duvarda kaba yonu taşlar kasetleme tekniğiyle çerçevelenmiş üstleri alçıyla kapatılmıştır. Özellikle zemine yakın kısımda alçı neredeyse tamamen yok olmuştur. Alt kat pencereleri beş adet olup yuvarlak kemerle son bulmuştur. Yuvarlak kemerin ortasından iki yana doğru alçı malzemenen S kıvrımlar bitkisel süsleme meydana getirmiştir. Gömme sütunlardaysa düzgün kesme taş kullanılmıştır. Tüm duvarlar ikinci kat seviyesinde alçı silmeyle hareketlendirilmiştir. Silmenin üzerinde madalyonlar yer almış ve onun üzerine de yuvarlak kemerli pencereler yerleştirilmiştir. Üst örtüde sivri kemere uygun olarak tüm köşeleri dolanan alçı çerçeve, yuvarlak kemerli pencerelerin çerçevesiyle birleşmiştir. Bu birleşim noktasının boşluk kısmı, tüm üst pencerelerde dökülmüş ve burada alçı süsleme olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Güney duvar, batıdan ikinci açıklığın pencere yerine kapı olması dışında kuzey duvarla benzer özelliktedir. Kapının gömme sütun başlıklarından sol başlık, tam olarak seçilemese de sağdaki sütun başlığıyla benzer süsleme özelliği göstermektedir. İki yanalarda akanthus yaprakları ve ortasında rozet şeklinde çiçek motifi, alçıdan kabartma olarak yapılmış ve altın yaldızla boyanmıştır. Alt zemininin kobalt mavisi olduğu anlaşılır. İki yandan da yapraklar rozetin üzerinde birleşmektedir.

Doğu bölümünün duvar malzemesi, yapının içiyle aynıdır. Apsis ortasında altar kalıntısı bulunur. Apsis içten yarım daire kubbeye örtülüdür. Apsis duvarında, yuvarlak kemerli pencere yer alır. Apsis, pencerenin üzerindeki silmeyle kuşatılır. Apsis yarım kubbesinde kobalt mavisiyle boyalı bir haç motifi vardır. Bu haç motifinden, sadece üst ve güney kolundan çok az bir kısmı günümüzedir. Doğu duvarın ortasında gül pencere vardır. Beşik tonozun, zemine ulaştığı güney ve kuzey duvarda nişler bulunur. Doğu duvarın kuzey ucunda da niş yer alır. Kuzeydeki ve doğu duvardaki nişler alçıyla çerçevesidir.

KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Aşağı ve Yukarı Kilise plan bakımından benzer düzendedir. İkisi de tek nefli, narteksli ve dikdörtgen planlı olup doğu- batı doğrultusunda uzanır. Doğu bölümünde apsisleri içten yarım daire, dıştan ise beşgen planlıdır. Narteks alanlarında üç kemer kalın payelere oturmaktadır. Batı bölümleri iki kat düzende olup galeri bölümleri farklı giriş yönlerine sahiptir. Aşağı Kilise’de galeriye giriş güney cepheden merdivenle, Yukarı Kilise’deyse narteks alanındaki merdivenle (günümüzde yıkılmış durumda) gerçekleştirilir. Kiliselerin batıdaki giriş bölümleri, ortadaki giriş açıklığı ve iki yanında pencere uygulamasıyla oldukça benzerdir. Naos alanlarına diğer girişleri ise Aşağı Kilise’de kuzeyden, Yukarı Kilise’de de güneyden açılan birer kapıyla sağlanmaktadır. Narteks alanı Aşağı Kilise’de kaburgalı çapraz tonozla örtülüyken Yukarı Kilise’de beşik tonozla örtülüdür. Aşağı Kilise’nin naos alanı gömme sütunlarla beş birime ayrılmış, genel üst örtüsüyse kaburgalı çapraz tonoz olup apsis bölümünde beşik tonozla örtülüdür ve bema alanında kubbe uygulaması vardır. Yukarı Kilise’de ise bema alanında kubbeye sahip değildir ve naos gömme sütunlarla altı birime ayrılmıştır. Aşağı Kilise’de ikonostasis günümüze neredeyse sağlam ulaşmışken Yukarı Kilise’nin ise sadece zemininde ikonostasis bölümünün olduğunu gösteren kalıntılar bulunmaktadır. Aşağı Kilise’nin yapıdan bağımsız çan kulesi varken bu durum Yukarı Kilise için söz konusu değildir. Aşağı Kilise avlusunda sekiler bulunurken Yukarı Kilise’de yoktur. Kiliselerin sarnıçları Aşağı Kilise’de yapıdan bağımsız olarak kuzeybatıda sekilerin olduğu alanda yer alırken Yukarı Kilise’de kuzeybatıda yapıya bitişiktir. Yukarı Kilise’nin dış cephesinin neredeyse tamamı kırmızı sıvayla kaplıyken bu durum Aşağı Kilise’de sadece ikinci kat seviyesinde üst pencerelerin olduğu alanda geçerlidir.

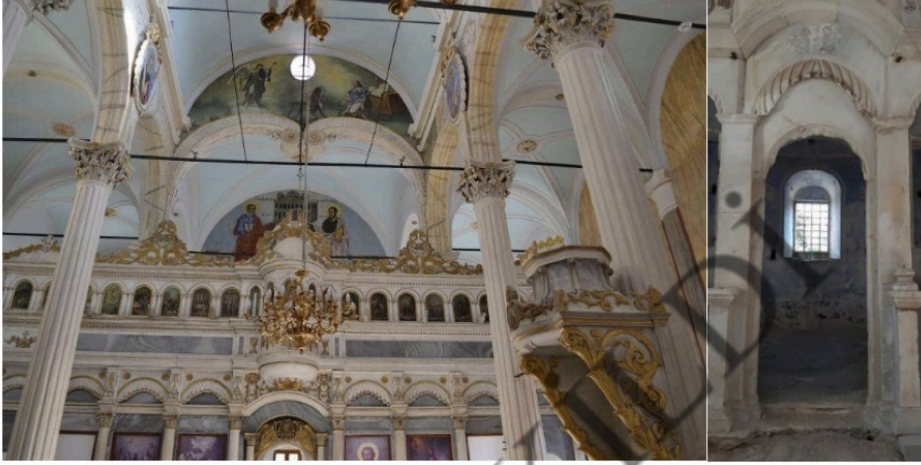
Kiliseler süsleme programı bakımından; Balıkesir (Ayvalık Taksiyarhis

Kilisesi), İzmir (Şirince Hagios Demetrios ve Çeşme Alaçatı Kilisesi), Aydın (Germencik Mursallı Beldesi Kilisesi), Isparta (Eğirdir- Yeşil Ada Aya Stefanos, Aya Baniya ve Aya İshotya Kiliseleri), Burdur (Kavaklı Rum Kilisesi), Antalya (Kaş Kilisesi) ve Yunan Adalarından; Sakız (Mesta Megalos Taksiarhis Kilisesi), Tilos (Taksiarhis Kilisesi, Saint Panteleimon Manastırı) ve Rodos (Panagia Tsambika Manastırı) Adaları konu içerisine dahil edilerek kıyaslanmıştır.

Balıkesir Ayvalık Taksiarhis Kilisesi'nin bemaı naostan ayıran Barok-Ampir üslupta motiflere sahip ikonostasisin alt bölümünü oluşturan kısımda, apsis giriş aksının sağında dört, solunda beş olmak üzere toplam dokuz adet ikon panosu vardır. İkonostasisin özgün halinde, biri orta nefin apsis girişi aksında, diğer ikisi de iki yan nefin orta aksında konumlandırılan üç kapısı bulunur (Uçar, 2013, s. 61, 62). Kemer aralarında perde motifi yer alır. Perde uçları altın yıldızla süslüdür. Bu Kayaköy Aşağı Kilise'de de görülür. Kemer köşeliklerinin her birinin iki köşesinde de altın yıldızla süslenmiş çiçek rozetleri yer alır. İkonostasisin ortadaki giriş açıklığında, kemer köşeliklerinde altın yıldızla süslenen iki tane melek bulunur (bkz. Şekil 32). Bu melek tasvirleri Kayaköy Aşağı Kilise'nin ikonostasisinde de vardır. İkonostasis, düz panolu bölüm ve yuvarlak kemerli dini tasvirli panoların olduğu bölüm şeklinde iki bölüme ayrılırsa dini tasvirlerle sonlanan pano, üstte *S* ve *C* kıvrımlı dallarla son bulur. Kayaköy Aşağı Kilise'de de benzer süsleme detayı görülür. Apsis kemer alınlığında, *Mandylyon* tasviri yer alır. *Mandylyon* örneği Aşağı Kilise'nin ikonostasisinde, melek tasvirinin olduğu kapı açıklığının üzerindeki ilk panoda, merkezde konumlanır. Kemerde, pencerede, kapı açıklıklarında, üst örtüde ve bazı bölümlerde altın yıldızlı olarak da *S* ve *C* kıvrımlı alçı süslemeler görülür. Bazılarının ortalarında, kalem işi tekniğinde yapılmış dini tasvirler de bulunur. Bu alçı süslemelerin çeşitli benzerleri, Kayaköy Aşağı ve Yukarı Kilise'de de görülür. Kilisenin genelinde mavi renkli boya hâkimdir. Bu özelliğiyle de Kayaköy'deki iki kiliseyle benzerdir.

Şekil 32.

Balıkesir Ayvalık Taksiyarhis Kilisesi ve Aşağı Kilise İkonostasis Detayı

(Kaynak: Çavuşoğlu, s. 22, Fotoğraf 20 [Sol]; Fotoğraf: Korkmaz, 2024 [Sağ]).

İzmir Şirince Hagios Demetrios Kilisesi'nde ahşap malzemeli bir ikonostasis yer alır (Erol, 2003, s. 28). Malzeme farklılığı olsa da dini tasvir barındıran ikonostasinin olması Aşağı Kilise'yle benzer uygulamadır. Kiliselerin içlerinde alçı süsleme olması da benzerdir. Kilisenin pencere kenarları alçı kartuşlarla çerçevelidir. Bordürlerinin içleri mavi boyalıdır. Tüm kilisenin içini alçı silme dolandır. Silmenin üstünde alçı kartuşlarla yuvarlak kemerler oluşturulmuş olup bu alçıdan madalyonlar, bunların içinde gözü anımsatacak şekildedir. Alçıdan madalyonlar oluşturulması bakımından Kayaköy Yukarı Kilise'yle benzerlik taşır. Kemerlerin üstünde alçıdan S ve C kıvrımlarla süslemeler yer alır. Madalyonların içlerinde birçoğu yok olmuş olsa da bazılarında tasvirler olduğu görülür. Beşik tonoz, destek kemerleriyle desteklenir ve bu kısımlar kalem işi süslemelidir. Her destek kemerin arasında, merkezde yer alacak şekilde madalyonlar yer alır. Madalyonların çevreleri S ve C kıvrımlarla süslüdür. Bu özellik Kayaköy'deki iki kilisede de görülür.

Çeşme Alaçatı Kilisesi'nin (Avcı, 2018, s. 58) avlusunda çakıl taşı mozaik tekniğinde madalyonlar, çok kollu yıldız motifleri, eşkenar dörtgen, balık sırtı, altı kollu çiçekler, eşkenar dörtgenler, baklava ve Mühr-ü Süleyman motifleri vardır. Avluda çakıl taşının uygulanması ve benzer motiflerin kullanılması bakımından Yukarı Kilise'yle ortak özellikler gösterir. Baklava motifi, Aşağı Kilise'nin naos alanında uygulanmıştır. Kilisesinin

içinde, bema alanıyla naosu sınırlandıran bölümde mermer malzemeden ikonostasis yer alır. Kayaköy Aşağı Kilise'deki ikonostasis ile malzeme olarak benzerdir. Bemaya geçişi sağlayan kapının ve kemerlerin üstleri perde motifiyle süslüdür, bu özellik Aşağı Kilise'de de bulunur. İki ikonostasiste de perde uçları altın yaldızla boyalıdır. İkonostasiste dini tasvir barındırmasıyla, madalyonlar içinde azizlerin tasvir edilmesiyle Aşağı Kilise'yle benzer uygulamadır. Ayrıntıları dışında, genel görünüşüyle Aşağı Kilise ikonostasisiyle benzerlik gösterir.

Tek nefli olan Aydın Germencik Mursallı Beldesi Kilisesi'nin (Erol, 2003, s. 64) duvarlarının, alçı kaplamalı ve süslemeli olması Aşağı ve Yukarı Kilise'yle benzer özelliktir. Pencere üstlerinde ve tonoz aralarında, vazodan çıkan *S* ve *C* kıvrımları, alçı kartuşlarla oluşturulan madalyonlar, alçıdan zencirek ve çiçek motifleri bulunur. Alçıdan yapılan madalyonlar altın yaldızlı ve mavi renkli süsleme izleri görülür. Bu madalyonların üstlerinde fiyonklu çiçek motifi yer alır. Tüm kiliseyi alçıdan silme dolandır. Günümüzdeki izlerden, kilisenin içinin mavi boyalı olduğu anlaşılır. Alçıdan madalyonların yapılması ve alçı süslemeleri bakımından Kayaköy Yukarı Kilise'yle benzerdir. Kayaköy Aşağı Kilise'yle de alçı madalyon dışındaki özellikleri ortaktır.

Isparta Aya Baniya Kilisesi'nin hardal renkli naos duvarları alçı kaplamalıdır. Alçıdan profillerle çevrili pencerelerin kemer tepe noktasında ve kapı kemerlerinin ortasında alçı malzemeden oval şekilde madalyonlar ve kemeri saran *S* kıvrımlı dallar, volütler bulunur (Aydın, 2017, s. 70, 71). Kilise, alçı süslemeler açısından Aşağı Kilise ve Yukarı Kilise'yle büyük benzerlik gösterir. Kapı ve pencerelerin alçı profille çerçevelenmesi, kapı ve pencere üstlerinde *S* ve *C* kıvrım dallardan oluşan bitkisel süslemeleri ve madalyon süslemesinin olması benzer özellikleridir (bkz. Şekil 33).

Şekil 33.

Isparta Aya Baniya Kilisesi Naos Güney Duvarı Kapı Süslemeleri

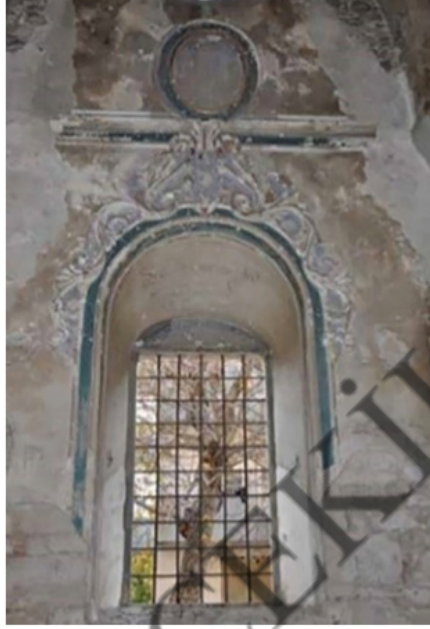
(Kaynak: Aydın, 2017, s. 88 Fig. 43a).

Isparta Eğirdir-Yeşil Ada Aya Stefanos Kilisesi'nde alçı süslemeler bulunur. Naos alanında pencere üstlerinde alçı süslemeler ve kalem işi tekniğinde oluşturulmuş kıvrım dallar (Aydın, 2017, s. 153-158) Kayaköy Aşağı ve Yukarı Kilise'yle benzerlik taşır.

Isparta Aya İshotya Kilisesi'nin bema alanında apsis formuna uygun siyah ve beyaz çakıl taşı mozaikli bitkisel motifler yer alır. Bitkisel bezemelerin arasında S oluşturan kıvrım dallar, baklava motifi de kullanılmıştır (Aydın, 2017, s. 45). Kullanılan motifler Aşağı Kilise'yle benzer taşımaktadır. Baklava motifi bu kilisenin aksine Aşağı Kilise'de naos alanının bütününe hâkimdir. Kilise içinde çakıl taşı mozaikle bitkisel bezeme işlenmesi bakımından Aşağı Kilise'yle benzerlik taşır. Kilisenin tüm duvarları alçı kaplamalıdır. Pencere kemerlerin içi, alınlıkları boyalı olup alçı profil şeritlerle çevrilidir (Aydın ve Şahin, 2018, s. 69). Pencere kemerlerinin tepe noktasından profil şeritli madalyonlar yükselerek ikinci kat seviyesine vurgu yapar. Alçıdan kıvrım dallarla süsleme uygulaması iki kilisede de görülen unsurlarken kıvrım dalların üzerinde alçı profilli madalyon uygulaması Yukarı Kilise'yle ortak özelliktir (bkz. Şekil 34).

Şekil 34.

Isparta, Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi, Naos Güney Duvarı Penceresi

(Kaynak: Aydın ve Şahin, 2018, s. 70, Fig. 7).

Burdur Kavaklı Rum Kilisesi'nde alçı kaplama süslemeler bulunur. Naosta orta nefin üst örtüsü kemerlerle bölümlere ayrılır. Her bölümün ortasında, etrafı kıvrım dallarla süslenmiş kalem işi madalyonlar bulunur (bkz. Şekil 35) (Aydın, 2017, s. 117-121). Üst örtüde teknik farklı olsa da kıvrım dallarla madalyon kullanılması Kayaköy'deki iki kiliseyle benzer özelliktir. Naos ve narteksin birbirine bağlandığı batı tonozda, kalem işi süslemeyle yuvarlak kemerli pencere tasviri bulunur. Bu özelliğiyle Kayaköy Aşağı Kilise'yle benzerdir (bkz. Şekil 36). Kilise içinde, kalem işiyle çeşitli motifler yer alır. Yan neflerin tonoz kemerlerinde giyoş motiflerinin kalem işi süsleme olarak kullanılması Kayaköy'deki iki kilisede de görülür.

Şekil 35- 36.

Burdur, Kavaklı Rum Kilisesi Naos Orta Nef Tonozu Süslemesi (Sol); Naosla Narteksin Birbirleriyle Bağlantısını Sağlayan Batıdaki Tonoz (Sağ)

(Kaynak: Aydın, 2017, s. 130, Fig. 83; s. 139, Fig. 92).

Antalya Kaş Kilisesi avlusunda uygulanmış olan çakıl taşı mozaikle oluşturulan balık sırtı motifi Yukarı Kilise'nin naos alanında da uygulanmıştır.

Yunanistan- Sakız Adası Mesta Megalos Taksiarhis Kilisesi'nin avlusunda, siyah ve beyaz çakıl taşlarının kullanıldığı mozaik tekniği görülür. Bölümlere ayrılan alanda; sekiz kollu yıldız, lale, ok ucu, altı kollu çiçek, eşkenar dörtgen, çarkifelek, yarım daire ve 1864 tarihi yer alır. Avluda çakıl taşı uygulanması, benzer motiflerin işlenmesi ve avluda tarih barındırması açısından Yukarı Kilise'yle benzerlik gösterir. Aşağı Kilise'de ise çakıl mozaikli tarih, naos içinde yer almıştır.

Yunanistan- Tilos Adası Taksiarhis Kilisesi avlusunda siyah ve beyaz çakıl taşlardan oluşturulmuş mozaik uygulama bulunur. Avlu içerisinde balık sırtı, madalyon, altı kollu çiçek, kıvrım dallar ve eşkenar dörtgen motifleri işlenmiştir. Balık sırtı motifi, Yukarı Kilise'de naos alanında yer alır. Avludaki motifler Yukarı Kilise'nin avlusundaki motiflerle benzerlik taşır.

Tilos Adası Saint Panteleimon Manastırı avlusundaki siyah ve beyaz renklerle oluşturulan balık sırtı motifi, Tilos Adası Taksiarhis Kilisesi avlusundaki çakıl mozaik uygulamasıyla aynı olup bu uygulama Yukarı Kilise'nin naos alanında da görülür.

Yunanistan- Rodos Panagia Tsambika Manastırı narteks alanında siyah beyaz çakıl taşlarından balık sırtı motifi vardır. Yukarı Kilise'nin naos

alanındaki uygulamayla aynıdır. Naos bölümünde de çakıl taşı mozaik uygulanmasıyla Kayaköy'deki iki kiliseyle benzer özelliktedir.

Aşağı ve Yukarı Kilise; çakıl taşı mozaik uygulaması barındırması ve aynı teknikle tarih içermesi, alçı ve kalem işi süslemeleri, motifleri ve ikonostasisi Marmara, Ege, Akdeniz bölgelerinden ve adalardan örneklerle değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda yakın dönemlerde inşa edilen kiliselerin benzer süsleme programları barındırdığı görülmüştür. Bu dönemde inşa edilen kiliselerde Barok, Rokoko, Yeni Klasik süsleme öğeleri kullanılarak eklektik stil geleneğinin işlendiği görülmüştür. Yüzyıl içindeki kiliselerde çakıl taşı mozaik uygulaması çokça kullanılmış, avlu ve narteks alanının yanı sıra bu uygulama tekniğinin kilise içinde de tercih edildiği görülmüştür. Kilisenin duvar ve üst örtülerinde Batı etkisini yansıtan, alçı süslemelerde en çok kıvrım dallar, madalyonlar ve vazodan çıkan çiçekler kullanılmıştır. Kalem işi süslemelerde tonozlarda geometrik ve bitkisel motifler kullanılmış, duvarlarda ve üst örtülerde dini tasvirler, yapay pencereler ve melek tasvirleri işlenmiştir. İkonostasiste perde motifleri, yüksek kabartmalı motifler, kıvrım dallar ve uçan melekler yine dönemin Batı süslemesinin yansımalarıdır. Kiliselerin barındırdıkları dini tasvirler, madalyonlarda ya da çerçeve içinde yer alırken bu tasvirler sütun ya da sütuncelerle bölümlere ayrılmıştır. Altın yaldızlarla süslenen ikonostasislerde mermer malzemenin dışında ahşap ya da taş malzeme de tercih edilmiştir. Aşağı ve Yukarı Kilise de yakın dönem örnekleriyle aktarılan süsleme programları açısından diğer kiliselerle benzerlik taşımaktadır.

SONUÇ

19. yüzyılda, Osmanlı mimarisinin Batılılaşma Dönemi'ne ait örneklerinde, genellikle Yeni Klasik üslupta cephe düzenlemelerine sahip Antik Dönem bezeme öğeleriyle zenginleştirilmiş eklektik yapılar inşa edilmiştir. Fethiye- Kayaköy Aşağı ve Yukarı Kilise, 19. yüzyıl ikinci yarısında inşa edilen eklektik stilde süslemeye sahip Rum Ortodoks kiliselerindedir. Aşağı Kilise'de malzeme olarak, dış cephelerde farklı büyüklüklerde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Pencere kenarlarında mermer kullanımı güney cephede basit tutulurken doğu ve kuzey cephede süslemeyle birlikte benzer motifler işlenerek bütünlük sağlanmıştır. Batı dış cephede kemerlerin üstünde yer alan pencerelerdeyse düzgün kesme taş görülür. Üst kat seviyesinden kemerlerin başlangıcına kadar kırmızı sıva uygulanmış ve üst kat seviyesinde sıvalar üzerinde kasetleme tekniğiyle düzgün taş

görünümü verilmiştir. Narteks alanında naosa girişin sağlandığı doğu yüzde düzeltilmiş moloz taşların arasında tuğlalar kullanılmış ve alçı ile kaplanıp mavi boya ile boyanmıştır. Buradaki simetrik olarak yerleştirilen pencerelerde de mermer kullanımı söz konusudur. İç mekânda düzgün kesme taş, moloz taş ve yer yer tuğla görülür. Yukarı Kilise'nin dış cephelerinde düzeltilmiş moloz taş kullanımı üzerine kırmızı sıva kaplaması uygulanmış ve Aşağı Kilise'nin üst örtüsü seviyesinde kullanılan kasetleme tekniğinin aynısı burada tüm cephelerde kullanılarak benzer işçilik sergilenmiştir. Cephelerde bu teknik sayesinde düzgün kesme taşla inşa edildiği izlenimi verilmiştir. Güney cephede pencerelerin lentosunda mermer malzeme kullanılmış ve Aşağı Kilise'nin yan cephe girişinde olduğu gibi buradaki kapıda da mermer tercih edilmiştir. Kapıdaki büyük hasar sebebiyle mermer malzemeden geriye lento kısmı ve batı kısmının çok azı kalmıştır. Üst örtü seviyesindeki pencere kenarları tahrip olduğu için hangi malzeme kullanıldığı tespit edilememiştir. Narteks kemerlerindeki düzgün kesme taş, bu bölümdeki pencere kenarlarında ve duvar birleşimlerinde de kullanılmıştır. Genel malzemesi moloz taş, tuğla ve düzgün kesme taş olan narteks, Aşağı Kilise'deki gibi alçıyla kaplanmış ve maviye boyanmıştır. Kilisenin yapıya bitişik sarnıcı da dahil olmak üzere cephelerin tümü moloz taş ve tuğla üzerine kırmızı sıvalı olup kasetleme tekniği tüm cephelerde uygulanmıştır. Kilisenin iç mekânında kullanılan malzemeye Aşağı Kilise ile benzerdir.

Aşağı Kilise kuzey cephede birinci kat ile ikinci kat seviyesindeki pencere aralarında, sağır nişler içerisinde farklı haç motiflere yer verilmiştir. Yukarı Kilise'de haç motifine doğu cephede pencere üstündeki sivri kemerli sağır niş içerisinde kazıma tekniğiyle sıva üzerinde görülmektedir. Aşağı Kilise'de çan kulesinin doğu dış cephesinde taş kabartma tekniğinde melek tasviri işlenmiş, Yukarı Kilise'de de güney cephedeki girişin lento bölümünde farklı bir melek şeklinde yine kabartma tekniğinde bu sefer mermerde ele alınmıştır.

Aşağı Kilise'nin narteks ve naosunda uygulanan çakıl taşı mozaik işçiliği, Yukarı Kilise'de de avlu, narteks ve naosta görülmektedir. Geometrik ve bitkisel süslemeli panolardan oluşan mozaikler çok renkli olarak işlenmişlerdir. Aşağı Kilise'de mozaik tekniğinde tarih, naosa geçişi sağlayan kuzey giriş kapısının iç kısmında yer almış, Yukarı Kilise'de ise güney kapının hemen önünde avluda bulunmaktadır. Kapı önünde olacak şekilde uygulanması benzer bir özellik sayılabilir. Çakıl taşı mozaik

teknîği 19. yüzyılda İstanbul ve yakın bölgelerinde dış mekânda yol kaplama olarak kullanılmıştır (Aydın, 2017, s. 152). Bunun dışında Ege ve Akdeniz kıyılarındaki örneklerde 18. ve 19. yüzyıl arasında sevilerek kullanıldığı görülür. Aynı yüzyıl arasında Anadolu'nun Ege ve Akdeniz kıyılarında bulunan ustaların ve çırakların çoğunluğunun Rumlardan oluştuğu bilinmektedir. Bu usta ve çırakların inşa ettikleri yapılardaki süslemelerde ortak özellikler arasında çakıl mozaik uygulaması da yer almaktadır (Aydın, 2017, s. 152, 153). Aşağı ve Yukarı Kilise'deki bu teknik, 19. yüzyılda Ege ve Akdeniz'de yaygın olarak görülen çakıl taşı mozaik geleneğinin yansımasıdır.

Kiliselerin duvar ve üst örtü yüzeylerinde yer alan alçı ve kalem işi süslemeler; Barok, Rokoko ve Neo-Gotik üsluplara özgü dekoratif öğeler bir arada kullanılarak, eklektik bir bezeme anlayışı ortaya konmuştur. Kayaköy'deki kiliselerde görülen alçı ve kalem işi süslemelerin benzerleri; Balıkesir Ayvalık Taksiyarhis Kilisesi'nin kemer, pencere, kapı açıklıkları ve üst örtüsünde altın yaldızlı *S* ve *C* kıvrımlı alçı süslemeler şeklinde görülür ve kalem işi tekniğindeki dini tasvirleri de Aşağı Kilise ikonostasisinde farklı olarak yansıma bulmuştur. Kayaköy'deki kiliseler gibi bu kilisenin de mavi boyayla boyanmış olması, mavi boyanın kilise içlerinde tercih edilen bir renk olduğunu göstermektedir. İzmir Şirince Hagios Demetrios Kilisesi'nin pencere kenarları alçı kartuşlarla çerçvelidir. Bordürlerinin içleri mavi boyalıdır. Kilisenin içinde alçıdan madalyonların kullanılmasıyla Yukarı Kilise ile benzerlik göstermektedir. Kilisenin kemerlerinin üst bölümünde yer alan alçıdan *S* ve *C* kıvrımlarla süslemeler Kayaköy kiliseleriyle benzerlik taşır. Aydın Germencik Mursallı Beldesi Kilisesi duvarları, pencere üstleri ve tonoz araları alçı süslemeler içermiş, bu süslemeler arasında vazodan çıkan *S* ve *C* kıvrımları, madalyonlar, zencirek ve çiçek motifleri yer almaktadır. Ayrıca bu kilisenin içinde de mavi boya kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Isparta Aya Baniya Kilisesi'nin alçıdan profillerle çevrili pencerelerinin kemer tepe noktalarında ve kapı kemerlerinin ortasında alçıdan oval madalyonlar, kemeri saran *S* kıvrımlı dallar ve volütler bulunmaktadır. Benzer süsleme örnekleri Kayaköy kiliselerinde de işlenmiştir. Özellikle kapı ve pencere üstlerinde *S* ve *C* kıvrım dallardan oluşan bitkisel süslemeler oldukça benzer olup madalyon süslemesi Yukarı Kilise'de narteks üst örtüsünde ve naosunda iki kat pencereler arasındaki bölümde tercih edilen bir süsleme unsurudur. Isparta Eğirdir-Yeşil Ada Aya Stefanos Kilisesi'nde kullanılan alçı süslemeler, naos alanında pencere üstlerinde görülür ve

kalem işi tekniğinde oluşturulmuş kıvrım dallar da bu motifin alçı veya kalem işi tekniğinde olsa da sevilerek kilise içinde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Isparta Aya İshotya Kilisesi'nin pencere kemerlerinin tepe noktasından profil şeritli madalyonlar yükselir. Pencere üzerinde kıvrım dallarla süsleme unsuru yine benzer uygulamanın kullanıldığını gösterir. Burdur Kavaklı Rum Kilisesi'nde, naos kemerlerle bölümlere ayrılır ve her bölümün ortasında, etrafı kıvrım dallarla bezeli kalem işi tekniğinde madalyonlar yer almaktadır. Kıvrım dalların sardığı madalyonların, farklı tekniklerde de süsleme unsuru olarak çokça tercih edilen bir motif olduğunu göstermektedir. Kilisede naos ve narteksin birbirine bağlandığı batı tonozda, kalem işi tekniğinde yuvarlak kemerli pencere motifi işlenmiştir. Pencere motifinin Aşağı Kilise'de yan cephelerde işlendiği görülür. Kilisenin yan neflerinin tonoz kemerleri giyoş motifleriyle bezelidir. Bu süslemeler, Kayaköy'deki kiliselerle yine benzer motifler sergiler. İncelenen aynı dönemde inşa edilen örneklerdeki süslemelerle benzerlik gösteren Aşağı ve Yukarı Kilise, Batılılaşma döneminin özelliklerini ortaya koymaktadır. İki kilisenin barındırdığı tarihe bakıldığında birbirine yakın dönemlerde yapıldıkları anlaşılmaktadır. Bu çalışmayla Aşağı Kilise ve Yukarı Kilise; Marmara, Ege, Akdeniz Bölgeleri'nden kiliselerle ve üç Yunan Adası kiliselerinden örneklerle süsleme bakımından karşılaştırılarak mozaikte oldukça benzer motiflerin işlendiğini, ikonostasiste süsleme olarak benzer şemaların tercih edildiğini, alçı ve kalem işi süslemelerinde S ve C kıvrımlarının, madalyon, çiçek, melek, yıldız, kıvrım dalların yanı sıra imitasyon görünümünün de kullanıldığını ve figüratif tasvirlerin (dini içerikli) kiliselerde sevilerek kullanılan unsurlar olduğunu ortaya koymuştur. Bu süsleme unsurları, dönem içinde Yeni Klasik anlayışın eklektik stilde ele alındığı bir dönem özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun neticesinde Aşağı ve Yukarı Kilise de Osmanlı Dönemi'nin eklektik tarzını yansıtan 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başına tarihlendirilen yapıları arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Atasoy, N. (1992). Barok. TDV İslâm Ansiklopedisi. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/barok>

Avcı Ali, B. (2018). *Alaçatı'daki konaklama yapılarının iklime duyarlılık ve sürdürülebilir mimarlık bağlamında incelenmesi* (Tez no. 507144) [Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Aydın, A. (2013). Muğla'daki Osmanlı Dönemi Kiliseleri, *Muğla Değerleri Sempozyumu içinde* (s. 17–24). Muğla Üniversitesi Basım Evi.

Aydın, A. (2017). *Osmanlı Dönemi Isparta ve Burdur Kiliseleri*. Gece Kitaplığı.

Aydın, A. ve Şahin, Ö. (2018). Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesi: Isparta Aya İshotya Yorgi Kilisesi'nin Gül Müzesi'ne dönüşümü. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi* (17), 63–75. <https://doi.org/10.22520/tubaked.2018.17.00>

Bozyiğit, R. ve Tapur, T. (2013). Güneybatı Anadolu'da terkedilen bir yerleşim merkezi: Kayaköy (Fethiye). *Marmara Coğrafya Dergisi* (22), 363–387.

Bulhaz, O., Kanbur, H., Doğanyılmaz, İ., (2001). Kayaköyü çalışması. *Mimar İst Üç Aylık Mimarlık Kültürü Dergisi* (2), 12–18.

Çavuşoğlu, Ç. *Ayvalık Taksiarhis Kilisesi üzerine bir Deneme*.

Dickerson, M. (2018). *A'dan Z'ye Sanat Tarihi Tarih Öncesinden Postmodern Zamanlara Görsel Sanatlar*. (Ö. Düz, Çev.) Say Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 2013, 1. baskı).

Erol, A. Ö. (2003). *Ege Bölgesi Rum Ortodoks kiliseleri* (Tez no. 135097) [Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Eyice, S. (1981). *XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu*. *Sanat Tarihi Yıllığı* (9- 10), 163–190.

Eyice, S. (1992). Batılılaşma-Mimari, *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. Erişim 20 Şubat, 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/batililasma#6-mimari>

Eyice, S. (2002). *Batı sanat akımlarının değiştirdiği Osmanlı dönemi Türk sanatı*. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.). *Türkler* (15, ss. 463–503) içinde. Yeni Türkiye Yayınları.

Germaner, S. (1997). Barok üslup. Ş. Eczacıbaşı (Ed.). *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (1, ss. 194–197) içinde. Yem Yayınları.

İlter, F. (1991). Doğaya Bırakılmış Bir Akdeniz Yerleşmesi: Kaya Köy (Levisi) ve Kiliseleri. *Belleten*, 55(213), 473–482. <https://doi.org/10.37879/belleten.1991.473>

Karaca, B. (2013). XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013(30), 13–54.

Kaya, M. (2023). Kapadokya Bizans Anıtsal Resim Sanatında Bezeme (Tez no. 919210) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Nτελλας, Γ. (2007). Θέμα: Οι Εκκλησίες Της Παναγίας Της Πυργιώτισσας Και Του Αρχάγγελου Μιχαήλ-Ταξιάρχη Στο Λιβίσι Της Μικράς Ασίας.

In Γ. Μάρνη (Ed.), *Δημος Νεασ Ιωνιασ Κεντρο Σπουδης Και Αναδειξησ Μικρασιατικου Πολιτισμου, 3ο Συμπόσιο, Τρεις Χιλιετίες Μικρασιατικού Πολιτισμού, Επιστήμες–Γράμματα–Τέχνες, Πρακτικά* (pp. 141–156). Yunanistan. https://kemipo-neaionia.gr/wp-content/uploads/2019/02/KEMIPO_Praktika_3o_Symposio.pdf

Ovalı Pınar, K. (2009). *Türkiye iklim bölgeleri bağlamında ekolojik tasarım ölçütleri sistematığının oluşturulması “Kayaköy yerleşmesinde örneklenmesi”* (Tez no. 244933) [Doktora tezi, Trakya Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Renda, G. (1985). *19. Yy'da kalemışı nakış-duvar resmi*. M. Belge (Ed.). *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (6, ss. 1530–1534) içinde. İletişim Yayınları.

Rona, Z. (1997). Rokoko. Ş. Eczacıbaşı (Ed.). *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (3, ss. 1567–1568) içinde. Yem Yayınları.

Tiryaki, A. (2016). Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi'nin Geometrik Desenli Taban Mozaikleri. *Olba*, (24), 493-534.

Uçar, H. (2013). Taksiarhis Kilisesi'nin Mimari Özellikleri. *Ege Mimarlık Dergisi*, 84(2), 58–64.